

ACTA MVSEI APVLENSIS
APULUM LIV
series *ARCHAEOLOGICA ET ANTHROPOLOGICA*

ARS ARCHAEOLOGICAE
Studii dedicate lui Nikolaus Boroffka la aniversarea a 60
de ani
Studies dedicated to Nikolaus Boroffka on his 60th
birthday

Volum îngrijit de/Edited by:

Horia Ciugudean,
Gabriel Tiberiu Rustoiu
Radu Ota

Editura „ASTRA Museum”

Alba Iulia

2017

Fondator

ION BERCIU

Editor

GABRIEL T. RUSTOIU

Colegiul editorial

RADU ARDEVAN - Universitatea „Babeş-Bolyai”, Cluj-Napoca

NIKOLAUS BOROFFKA - Deutsches Archäologisches Institut, Berlin

DANIEL DUMITRAN - Universitatea „1 Decembrie 1918”, Alba Iulia

NICOLAE GUDEA - Cluj-Napoca

VALER MOGA - Universitatea „1 Decembrie 1918”, Alba Iulia

ZENO KARL PINTER - Universitatea „Lucian Blaga”, Sibiu

MARIUS PORUMB - Institutul de Arheologie și Istoria Artei, Cluj-Napoca

VOLKER WOLLMANN - Obrigheim

Colegiul de redacție

HORIA CIUGUDEAN - director

RADU OTA - secretar de redacție

GEORGE BOUNEGRU - membru

CONSTANTIN INEL - membru

Adresa de corespondență:

MUZEUL NAȚIONAL AL UNIRII

510010 ALBA IULIA

Str. Mihai Viteazul, 12-14

Tel. 0258/813300

Correspondence address:

MUZEUL NAȚIONAL AL UNIRII

RO – 510010 ALBA IULIA

Mihai Viteazul St., 12-14

Tel. (+40) (258) 813300

revista.apulum@yahoo.com

www.mnuai.ro; www.muzeuluniriialba.ro; www.anuarulapulum.ro

© 2017 MUZEUL NAȚIONAL AL UNIRII ALBA IULIA

ISSN – 1013-428X

ISSN – 2247-8701

ACTA MVSEI APVLENSIS

APVLVM

LIV

series *ARCHAEOLOGICA ET ANTHROPOLOGICA*

ALBA IULIA

MMXVII

Tehnoredactare: HORIA CIUGUDEAN, RADU OTA
Traducerea și verificarea textelor în limba engleză: ADINA GOȘA, BRÎNDUȘA
CIUGUDEAN-PANAITE

Textele nepublicate nu se restituie.

Tipărit la **Vertical Graphic SRL** Alba Iulia

S U M A R

CONTENTS – SOMMAIRE – INHALT

TABVLA GRATVLATORIA.....	13
HORIA CIUGUDEAN, GABRIEL TIBERIU RUSTOIU, RADU OTA, Cuvânt înainte/Foreword.....	17
HORIA CIUGUDEAN, <i>Laudatio</i>	20
BIBLIOGRAFIE NIKOLAUS BOROFFKA.....	29

STUDII – STUDIES

GHEORGHE LAZAROVICI, CORNELIA-MAGDA LAZAROVICI, The Role of Salt in the Beginning of the Neolithisation Process in the southern Part of Central Europe and the Balkans <i>Rolul sării în debutul procesului de neolitizare în zona sudică a Europei centrale și a Balcanilor</i>	53
SABIN ADRIAN LUCA, ANA-MARIA PĂPUREANU, GHEORGHE NATEA, Date despre o cataramă de curea realizată din <i>Spondylus Gaederopus Linnaeus</i> , 1758, descoperită la Tărtăria – Gura Luncii – campania 2010 <i>A Belt Buckle made of Spondylus Gederopus Linnaeus, 1758, discovered at Tărtăria – Gura Luncii – the 2010 Campaign</i>	107
SABIN ADRIAN LUCA, TIBERIU BOGDAN SAVA, DORU PĂCEȘILĂ, OANA GAZA, IULIANA STANCIU, GABRIELA SAVA, BIANCA ȘTEFAN, Date radiocarbon din situl arheologic de la Turdaș – Luncă (cercetările preventive ale anului 2011) (I) <i>Radiobarbon Data from Turdaș – Luncă archaeological Site (the preventive Researches from 2011) (I)</i>	137
MIHAELA BLEOANCĂ, Un topor de tip Jászladany descoperit pe raza localității Tibru, com. Cricău (jud. Alba) <i>An Axe of Jászladany-Type discovered at Tibru, Cricău parish, (Alba county)</i>	147
MIHAELA-MARIA BARBU, MARIUS-MIHAI CIUTĂ, Industria litică cioplită eneolitică de la Șeușa - <i>Gorgan</i> (com. Ciugud, jud. Alba) <i>The Copper Age lithic Industry from Șeușa – Gorgan (Ciugud parish, Alba county)</i>	155
CAROL KACSÓ, Necropola tumulară din bronzul târziu de la Bicz (jud.Maramureș, România) <i>Die Spätbronzezeitliche Hügelnekropole von Bicz (Kreis Maramureș, Rumänien)</i>	189
CLAES UHNÉR, SVEND HANSEN, HORIA CIUGUDEAN, GABRIEL BĂLAN, RALUCA BURLACU-TIMOFTE, Structura și demografia	

așezării de la Teleac: o fortificație din Transilvania de la sfârșitul epocii bronzului - începutul epocii fierului <i>Settlement Structure and Demography in Teleac: a Late Bronze Age – Early Iron Age Hillfort in Transylvania</i>	211
BIANKA NESSEL, "Leaf shaped" Negatives and their Meaning: a rare Mould Type from the Teleac Hillfort, jud. Alba Transilvania <i>Negativele în formă de frunză și semnificația lor: un tip rar de tipar din fortificația de la Teleac, jud. Alba, Transilvania</i>.....	247
MONICA ȘANDOR-CHICIDEANU, Figurine zoomorfe din bronz și lut din zona lacului Bistreț, jud. Dolj <i>Zoomorphe Figurinen aus Bronze und Ton des Bistret-See Gebietes, Kreis Dolj</i>.....	263
CRISTINEL FÂNTÂNEANU, ADRIAN COSMIN BOLOG, OVIDIU OARGA, O piesă de bronz descoperită la Gâmbaș (mun. Aiud, jud. Alba) <i>A Bronze Object discovered at Gâmbaș (Aiud Municipality, Alba County)</i>.....	281
RADU OTA, ILIE LASCU, GEORGE BOUNEGRU, Un mausoleu descoperit recent și problema existenței unor asemenea construcții la Apulum <i>A recently discovered Mausoleum and the Topic of Existence of some funerary Buildings at Apulum</i>.....	287
FLORIN CIULAVU, Pușculițele romane descoperite la Apulum <i>Roman Money Boxes discovered at Apulum</i>.....	313
RADU OTA, CRISTIAN TITUS FLORESCU, Un altar votiv descoperit în castrul legionar de la Apulum <i>A votive Altar discovered in the legionary Camp of Apulum</i>.....	329
DANIELA CIUGUDEAN, Roman bronze Military Equipment and Harness in the Collections of the Alba Iulia Museum. I. Belt and Baldric Plates <i>Echipament militar roman și piese de harnașament din bronz în colecțiile muzeului din Alba Iulia. I. Aplici de centură și balteus</i>.....	341
CĂLIN COSMA, ADRIAN COSMIN BOLOG, OVIDIU OARGA, Morminte avare recent descoperite la Gâmbaș (jud. Alba) – punct "Ogoarele de jos" <i>Neu entdeckte awarische Gräber in Gâmbaș (Kreis Alba) – Standort "Ogoarele de jos"</i>.....	409

RESTAURARE – CONSERVARE – INVESTIGAȚII
RESTORATION – CONSERVATION – INVESTIGATIONS

- DAN ANGHEL, Aspecte ale restaurării materialului arheologic descoperit la Alba Iulia - Recea
Restoration Aspects of the archaeological Material discovered in Alba Iulia – Recea..... 435
- SORIN ȘERBAN, Restaurarea unui vas de mari dimensiuni aparținând culturii Wietenberg
The Restoration of a Wietenberg big Pot..... 451

RECENZII ȘI NOTE DE LECTURĂ
REVIEWS AND READER'S NOTES

- ZENO KARL PINTER, Mihai Bărbulescu, *Arheologia azi, în România*, Editura Idea Design & Print, Cluj, 2016, 224 pagini, cu o prefață de Aurel Codoban..... 459
- VIORICA SUCIU, Valentin Dolfi, *Repertoriul descoperirilor monetare de pe teritoriul județului Vâlcea*, Societatea Numismatică Română, București, 2016, 157 p..... 464
- RADU OTA, (Editors: Oana Tutilă, Nicolae Cătălin Rișcuța, Iosif Vasile Ferencz), *Archaeological Small Finds and their Significance. Proceedings of the Symposium on Games and Toys*, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2016, 130 pagini, 57 figuri, 2 planșe..... 467
- RADU CIOBANU, Robert Bedon, Hélène Maveraud-Tardiveau (edit.), *Présence des divinités et des cultes dans les villes et les agglomérations secondaires de la Gaule romaine et des régions voisines, Caesarodunum XVII-XLVIII*, Limoges, 2016, 591 pag, cu ilustrații și grafice alb-negru..... 470
- Lista autorilor..... 473

ACTA MUSEI APVLENSIS LIV

ARS ARCHAEOLOGICAE

***Studii dedicate lui Nikolaus Boroffka la aniversarea
a 60 de ani***

***Studies dedicated to Nikolaus Boroffka on his 60th
birthday***

Volum îngrijit de/Edited by:

Horia Ciugudean,
Gabriel Tiberiu Rustoiu
Radu Ota

Editura „ASTRA Museum”

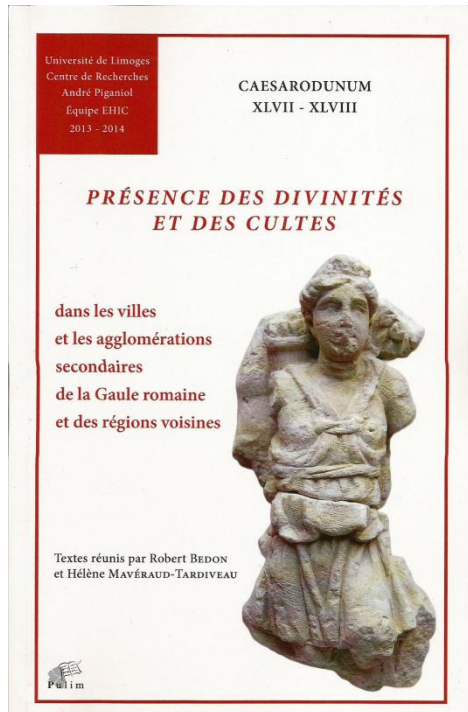
Alba Iulia

2017

Nikolaus Boroffka

Robert Bedon, Hélène Maverault-Tardiveau (edit.), *Présence des divinités et des cultes dans les villes et les agglomérations secondaires de la Gaule romaine et des régions voisines, Caesarodunum XVII-XLVIII*, Limoges, 2016, 591 pag, cu ilustrații și grafice alb-negru.

Radu CIOBANU
Muzeul Național al Unirii Alba Iulia

Volumul de care de vom ocupa în cele ce urmează își află originea în coloclviul internațional desfășurat între 16 și 17 octombrie 2014, sub prestigioasa egidă a Facultății de Litere și Științe Umaniste a Universității Limoges. Tradiția acestor colocvii, la care a participat în cadrul câtorva ediții și autorul rândurilor de față, propune abordări deosebit de generoase și ample asupra antichității

clasice, atât cu un repertoriu mereu îmbogățit al descoperirilor arheologice de dată recentă precum și cu sinteze deosebit de interesante asupra unor subiecte diverse legate de lumea romană. Interesul crescând al acestor manifestări, inaugurate de profesorul Raymond Chevalier, celebru erudit al antichității clasice și colaborator al catedrelor unor universități franceze de mare faimă, continuate apoi neobosit de către unul dintre numeroșii săi discipoli, Robert Bedon, el însuși un apreciat profesor al Universității Limoges, e sporit și de găzduirea tuturor contribuțiilor științifice în cadrul paginilor anuarului *Caesarodunum*, publicație prezentă deja de o bună bucată de timp, întotdeauna la loc de cinste, în cadrul evaluărilor de prestigiu ale lumii academice internaționale. Ar mai fi de amintit în acest context și strânsa colaborare înregistrată de-a lungul timpului, în domeniul schimbului de publicații de care s-a bucurat anuarul *Apulum* și cu acest periodic bine cunoscut specialiștilor de peste tot.

Trecând acum la conținutul volumului de față trebuie spus că subiectul abordat, departe de a fi nou, este totuși extrem de vast și supus mereu unor abordări diverse. Din acest motiv, contribuțiile autorilor au fost grupate în cadrul unor capitole distincte asupra cărora ne vom opri punctual în cele ce urmează.

Primul are în vedere piese de artă plastică studiate individual sau într-un context local restrâns. Aici se cuvin a fi amintite câteva statuete absolut remarcabile cum ar fi de pildă cea a Dianei, descoperită într-un complex public

monumental la Reims, discutată de Veronique Brunet-Gaston, apoi statueta Minervei de la Poitiers, o descoperire din 1902 și deja bine cunoscută printre cercetători, analizată de Jean Hernard, la care se adaugă o serie de divinități protectoare locale, luate în discuție de Jean-Yves Eveillard și, în sfârșit, câteva piese inedite reprezentându-l pe Mithras, prezentate de Vincent Hincker, Gregory Schutz și Julien Deshayes.

Al doilea capitol are în atenție prezența divinităților în cadrul unor sanctuare urbane. În acest context trebuie remarcate două contribuții extrem de utile, consacrate prezenței unor sanctuare ale lui Mithras, în mijlocul unor prospere așezări și nu în locuri izolate, cum misterele acestui cult oriental ne-ar putea îndreptăți să presupunem. Contribuțiile amintite aici, cea a lui Gerard Moitrioux și apoi cea a lui Jean Brodeur și Lore Petit, aruncă o lumină complet nouă asupra prezenței sanctuarelor mithraice, cunoscute și sub numele de *mithraea*, în chiar inima unor structuri urbane, punând așadar în discuție exilarea acestora în afara comunităților, ipoteză ce a alimentat destule prejudecăți lipsite totuși de suport și care se cer a fi rediscutate. Aceste importante descoperiri ar putea constitui și analogii deosebit de fructuoase în privința analizei unor cercetări arheologice recente din Dacia, chiar de la Apulum în mod special, consacrate prezenței unor *mithraea* în cadrul orașelor și eventual a castrului Legiunii a XIII-a Gemina. Sanctuarele sale nu au fost întotdeauna amplasate în spații izolate, greu accesibile, ci dimpotrivă, odată cu amploarea dobândită a acestui cult, s-au integrat activ în structurile urbane sau militare, dezvoltate de lumea romană pretutindeni.

Sunt prezentate apoi în detaliu aspecte strict locale ale prezenței unor sanctuare galo-romane, uneori precedate chiar de unele celtice mai vechi, cum ar fi de pildă Tingtiniac, analizat de Cristophe Maniquet, apoi *Augustonemetum*, din ținutul stăpânit de Arverni, discutat de Bernard Clemencon. Un loc aparte îl ocupă însă prezența sanctuarelor consacrate lui Mercur, unul dintre zeii romani cei mai răspândiți în rândul panteonului religios al galilor, în special prin echivalarea unor valențe sacre ale zeilor autohtoni celtici cu cele ale zeilor romani, fenomen cunoscut sub numele de *interpretatio romana*, aspect dezvoltat amplu într-o contribuție datorată Isabellei Faudet.

Cel de-al doilea capitol al volumului se încheie cu contribuțiile lui Patrice Montzimir și Benoit Pace, privind sanctuarele unor divinități locale celtice în centrul de azi al Franței.

Al treilea capitol, legat oarecum de cel precedent, are în vedere aspectele de scenografie sacră, adică detaliile de decor monumental ce pun în valoare tocmai amplasamentul sanctuarelor în cadrul general în care acestea apar și se dezvoltă. Sunt de consemnat patru contribuții aici, una privind așa numitele sanctuare de încrucișări de drumuri, analizate de Frederic Gerber, sanctuarele consacrate cultului imperial, luate în discuție de Marin Mauger, aspectele sacre ale decorului monumental trecute în revistă de Yvan Maligorne și în sfârșit prezența unor divinități cum ar fi Bachus, Neptun sau nimfele, în cadrul decorului arhitectural al unor monumente galo-romane, avută în atenție de Nicolas Delferriere.

Ultimul capitol este și cel mai dens, fiind consacrat prezenței sacre în cadrul unor *civitates* ale diverselor populații galice. Din nou este de amintit în context prezența statornică a cultului Minervei în ținutul Biturigilor, luată în discuție de Helene Maveraud-Tardiveau, cea a Eponei în Saintonge, contribuție datorată lui Pierre Tronche, cea a lui Vulcan, o veritabilă anchetă eshaustivă asupra tuturor textelor epigrafice cunoscute, alcătuită de Nicolas Mathieu. Bernard Remy, apoi Florian Blanchard și Patrice Lajoie, au în atenție trăsăturile specific locale, transpuse plastic în cadrul diverselor monumente votive sau de cult din diversele ținuturi ale galilor din partea centrală și de sud a provinciei. În sfârșit, sunt de amintit apoi contribuția lui Christian Vernou, consacrată sculpturii în lemn din Galia romană, puțin cunoscută până acum specialiștilor, și cea datorată Jeannei Marie Demarolle, privind inscripțiile sacre și practicile devoționale, adică detaliile legate de ofranda sau ofrandele propriu zise aduse diverselor divinități locale ale galilor.

La capătul acestei scurte prezentări a volumului amintit se cuvin a fi remarcate, pe de o parte unele aspecte demne de a fi cunoscute și puse în legătură cu realitățile Daciei romane, conturate recent, ale unor descoperiri importante din provinciile galo-romane, cum ar fi de pildă situarea vizibilă a unor *mithraea* în mijlocul unor amenajări urbane de mai mare sau mică întindere, iar pe de altă parte, tabloul deosebit de variat și plin de culoare al religiei provinciale din cadrul întins al lumii romane.